

Tordai Zádor: Közösséges emberi dolgok

Tordai Zádor gondolkodása a jelenkori Marx-renezszánsz jegyeit hordja. A korábbi, maga által is dogmatikusnak — hívőnek — minősített marxizmusát fölváltotta a megújulás, a ráeszmélés; a Lukács-iskola tagjaként Lucien Goldmant is mesteréül választotta, aki viszont maga is Lukács-tanítványnak vallotta magát.

Mint ismeretes, a marxizmus renezszánsza a fiatal Marx felfedezéséből következik, az elidegenedés értelmezésének marxista kísérlete, s e minőségében a polgári alienációs elképzelések kritikája is. Az ifjú Marx felfedezése az érdeklődés körébe vonja a húszas évek Lukácsát. Mert — ahogy Tordai is mondja — Lukács volt, aki Lenin után a marxista gondolatot megújította azzal, hogy nem idézte és magyarázta Marxot, de gondolkodását, gondolkodásmódját kísérte megérteni. Ismeretelméleti és módszertani érdeklődés volt ez. A dialektika mibenlétének vizsgálata. Így teremtette meg Lukács a dialektika negyedik állapotát; a kanti sejtések, a hegeli idealista dialektika, a marxi in statu nascendi materialista dialektika után Lukács megkísérli a dialektika módszeres kifejtését. E kísérlet továbbfejlesztése a goldmani marxizmus. Így adja ezt elő Tordai, aki maga is e goldmani fázis körén tevékenykedik. Nem ontológikus, nem axiológiai és nem etikai összefüggésben, a metafizikában, akár Goldman, és szükségképpen esztétikaiban, mert az ismeretelmélet, a gondolkodás szisztematizálása összefüggésében a koherencia fogalma (lehetséges és valóságos osztálytudat Lukácsnál) a kollektív alanyon át (Lukácsnál: a műalkotás-egyéniség) az esztétikába vezet. De érdemes megjegyezni, hogy Lukács az esztétika után, élete késő alkonyán nagy lendülettel kezdte írni ontológiáját! És Ha Tordait, mint marxistát Teilhard de Chardin érdekli, ennek magyarázata még mindig a metafizika körén található föl, s a totalitás dialektikai kategóriájáért érdeklődik, s ebben is Lukács ismeretelméleti érdeklődése, Goldman alienációs elmélete ösztönzi.

Ezen az ismeretelméleti szinten foglalkoztatja Tordait a közösséges emberi dolgok kérdésköre is. Innen magyarázható elképzelésének általánossága, és ebben az általánosságban fedezzük föl elképzelése gyengéjét is.

Szükséges előrebocsátani, hogy Tordai Zádornak van gondolkozáskultúrája. Ami talán másutt igen természetes volna, nálunk megemléltendő még filozófus kapcsán is. Tordai világosan látja, mit akar elmondani, s azt megkísérli módszeresen elgondolni. A közösség fogalmát akarja meghatározni, s azt az elidegenedés folyamatából vezeti le. Metafizikai (ismeretelméleti) általánosságban építi föl gondolatmenetét, s ezzel már kiindulásában elköveti azt a hibát, amely aztán egyre növekszik a megoldás folyamatában.

Mert egy homályos fogalom, egy metafora nyelvi analíziséből indul ki; a közösséget — a fogalmat — elkülöníti a társadalomtól, mint fogalomtól. Pedig eredetileg (ontológiai értelemben) közösség és társadalom szinonim fogalmak. Az emberi közösség ugyanaz, mint az emberi társadalom. S ha a közösségben benne foglaltatik a „köz”, „közös”, „köztes”, a társadalomban is a társ, a társas, a társad, tehát test-

véred, aki veled közös, közte és közted kapcsolat van. Inkább arra kellett volna tehát ügyelni, miként ment végbe — ha végbement — a két szó közt a jelentések tekintetében valamely munkamegosztás. Hogy a társadalom oppozíciós párja az én, a közösségé viszont az antikommunális én, ilyen értelemben van közösségi társadalom és individualista társadalom, noha az individuális társadalom is közösség, mert a praxis ezt is összetartja, csak az ént tárgyasítja el. De Tordai abból indul ki, hogy a társadalmi összességben a közösség csak lehetőség, s a társadalom története a közösségbomlás története, míg nem a közösség (a kapitalizmusban) teljesen felbomlik. A tévedés abban áll, hogy Tordai a közösséget célként tételezi, csak szellemi kategóriaképpen, normaként, s akármilyen következetes így a közösség fogalom immánensen, eredete szerint pusztán szellemtörténeti kategória marad az. Tordai kísérletére nézve nagyon igaz, amit maga mond: „Mert hisz a mi világunk szelleme valahogy Platonra és a Bibliára vezethető vissza. Egy sajátos racionális idealizmusra.” S ebben leledzik Tordai Zádor gondolkodása, noha szándéka ezt meghaladni; méltányos ugyanis folytatni az idézetet: „Amelytől ugyan sokban megszabadultunk, de nem mindenben.”

Amit nem képes elgondolni Tordai Zádor, az a praxis. Noha az alienáció is a praxisban megy végbe, ő azonban már csak a kettőzöttet látja, illetve az elidegenültséget veszi kiindulásul, amivel maga is azonos, amennyiben a magánya és otthontalansága egzisztenciális bizonyosságát igazolja mind a Közösség és illúziós közösség, mind pedig a Gondolatok és ábrándok a nemzeti kérdés mentén című fejtegetése. Nem az egyből, hanem a kettőből kiindulva konstruálja meg erőteljes és töretlen gondolatmenetét. Holott a praxis csak a tudatban kettőződik meg; csak mint tudati kettősség realitás az idegenség, csak a szubjektum kiszolgáltatottsága és odaadása, ami végképp rögzíti a képtelent, a magányt, a kiszolgáltatottságot.

Tökéletes közösség valóban nincs, de hasonlóképp nincs tiszta illúziós közösség sem. Mert mi volna az az illúzió? — Eszményi közösség? De honnan ez az eszményiség? A praxison túl nincs semmi! Az illúzió, az eszményi éppúgy alkotója annak, mint a lehetőség, ami az emberi kreativitás és képzelet tere. De Tordainál a tökéletes, az eszményi, az illúziós mind fölötte lebeg a praxisnak. A közösség fogalma lebeg ott fenn, a semmiben; a közösség szellemtörténeti kategóriává alakul át Tordainál.

Volt-e valaha tökéletes közösség a praxison belül? Nem, mert a prehistóriában is akadályozta ezt a bensőséget az ember és természet viszonya. Ettől fogva pedig folyton bomlik a közösség, s végül teljesen fölbomlik; elillan; és teheti, mert szellemi. Csak azt nem foghatom föl, hogyha tökéletes közösség sose volt, akkor honnan az eszmény, a tökéletes közösség eszménye.

Közösség-e a nemzet? — kérdezi Tordai, s már ebben ott a bizonytalan, a hibás mozzanat. S akárhogy felelünk, megduplázódott a bizonytalanság. Mert a nemzet semmiképp nem közelíthető pusztán a közösség fogalmával. Akkor sem, ha megnyugtatóan definiálta volna ezt a fogalmat Tordai. Lehet képzeletbeli közösség is, mint a polgárság ideológiája, de ez a nemzetnek csak egy történeti megjelenésformája, s mint ideologikus képződmény, minden kritikát megérdemel. Lényege valóban a többség alárendelése a kisebbségnek, illetve az osztályviszonyok képezte realitás polgári igazolása: a nacionalizmus teljes formája. De hogy a nemzeti tudat minden tapasztalati-történeti eleme, változata csak képzeleti volna, kétlem. Kétlem már azért is, mert Tordai szerint a nemzet egy társadalom és egy nép megszerveződési módja, egy társadalom létezési módja, formája. Vagy ez is szellemtörténeti kategória? Mert Tordai szerint a nemzet is közösség volna, ha a közösség lehetséges. Minthogy azonban a közösség valójában nincsen, a nemzet csak képzeleti lehet, s ilyenképp az uralkodó kisebbségnek eszköz, az elnyomottaknak pedig illúzió. A nemzet az uralkodó kisebbség eszközeként nacionalizmus. Tehát csak nacionalizmus van.

Ha a praxis részeként gondolom a közösséget, gondolhatom közösségnek a nemzetet is. De a praxisban, a konkrét társadalmi helyzetben, ontologikus tapasztalatként számos történeti és térbeli változatban találok s így az is eldönthető, naciona-

lizmus-e, miben és miképpen, vagy a társadalmi mozgás egyik közösségi mozzanata; hagyományból, nyelvből, földrajzi, politikai együttesből képződött és folyton változó anyagi-szellemi képződmény.

Ha azonban nem a konstrukciót nézzük, hanem azokat a kitérőket, amelyek Tordai gondolatmenetét megszakítják olykor, igen frappáns összefüggésekre utalhatunk. Amikor az illuzórikus közösségről beszél, példája a nemzet lesz. Nyilvánvalóan a polgári nemzet. „Szükségszerű és természetes, hogy a nemzet maga idealizálódjék” — írja, majd arra utal, hogy az eszményítéssel párhuzamosan mindig jelen van az ellentétes pólus, a „rossz” is. A „rossz” megtestesítői mindig az idegenek. De nemcsak a külsők, a belsők ugyancsak. A sovinizmus és az antiszemitizmus az illuzórikus közösséget alkotó nemzet alapjellemezője. S ez így igaz, s nem is nehéz a valóságos mintáját megtalálni a két háború közti korszakban, s éppen nálunk. Miként ama másik találó gondolatsornak is honi a modellje. A középrétegek nacionalizmushordozók és -propagátorok. A középrétegbeli ugyanis saját eszmevilágának tudja a nemzetit. „A nemzeti ideológia ezeknek részben arra jó, hogy segítségével bejussanak a hatalom világába.” Igaz, mindig van a középrétegekben, az értelmiségi körökben olyan, amelyik úgy akar bejutni a hatalom világába, hogy megjátssza a hatalom ideológiáját. Hozzátehetjük, a munkáshatalom körül is ott röpök az olyan. Abban viszont megint föltétlenül osztjuk Tordai nézetét, hogy: „A nemzettel kapcsolatos magatartás egyik példaképének én azért Adyt tartom.” A nemzetiségi kérdésében is osztozhatunk nézeteiben. De ha már álmodozunk a nemzeti, nemzetiségi kérdés megoldásáról, álmodjuk tovább a valóság logikájának irányát. A kérdés a szocializmus menetében, a szocialista integráció körén oldódik meg úgyis. A Duna menti nemzetek konföderációja mindig szép gondolat volt, a realitások már nem diktálják. Az álom se lebeghet a semmiben.

Tordai Zádor szép tanulmányt írt Páskándi Géza drámáiról. Tanulmánya olvas-tán az jut eszünkbe, hogy a művekhez nemcsak író, olvasó is szükségeltetik. Páskándi csak megírta drámáit, Tordai azonban olyan magas nívón olvassa azokat, hogy már-már gyanakszunk, ezek a drámák kiváló Páskándi tolla nyomán is, de kiválóbbak, ha Tordai olvasatában ismerjük meg őket. S ezzel azt akarom mondani, hogy Tordai értelmezése igen tartalmas, de elfedi, beborítja az eredeti műalkotás valóságát. Megismerjük Tordai gondolatait, de eltévesztjük Páskándi drámáinak arányait.

Viszont Tordai könyvének első része előtt letesszük a fegyvert. Itt meghódolunk. Mindenütt érzékelt gondolkodási kultúrája most meghitt körrel, a túnt idővel, ifjú-sága otthonos világával szembesül. Ezek az esszék igazán esszék. Mert csak félre-értés minősíthet minden nem tanulmány jellegű írást esszének. Az esszé ugyanis kényes műforma. Érzékenységet, műveltséget egyaránt kíván. A tehetséget méri meg. Az igényt jelenti be, s az igényt nem akárki tudja bejelenteni. S abban is megvallatja a szerzőt, mennyire van birtokában a nyelvnek. Írástudó-e, vagy csak grafomán. Tordai Zádor az erdélyi kultúra egyik írástudója. Ebben a kultúrában sűrő-forog igazán otthonosan. Így értjük meg avatoltságát a nemzetiségi kérdésben. S ért-jük már jó szándékát is. Tordai Zádor ugyanis gyűlöli a nacionalizmust, s erre a legszemélyesebb indítékokat is bírja. Türelmetlen a közösséges emberi dolgok ügyé-ben. S e türelmetlenség indítéka mélyen emberi és patrióta természetű érdek. Általános emberi érdek. De ehhez az általános emberi érdekhez valóságos út viszen! Arra kell találnunk. (*Magvető, 1974.*)

BATA IMRE